

УДК 323.15(477.87)+341.234:352

Г.І. МЕЛЕГАНІЧ

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Мелеганіч Ганна Ігорівна – аспірантка, викладач кафедри політології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті аналізується місце та роль державних органів влади щодо забезпечення прав і свобод національних меншин, а саме: діяльність відділу у справах національностей Закарпатської облдержадміністрації. Даний відділ створений для реалізації етнополітики в Закарпатській області. Разом із Центром культур національних меншин Закарпаття та громадськими організаціями національних спільнот краю відділ сприяє вирішенню наявних у міжетнічній сфері питань, спрямованих на задоволення етнічної, мовної та релігійної самобутності населення регіону.

Ключові слова: етнополітика, відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, міжнаціональні відносини, національні меншини, регіональні програми.

В статье анализируется место и роль государственных органов власти относительно обеспечения прав и свобод национальных меньшинств, а именно: деятельность отдела по делам национальностей Закарпатской облгосадминистрации. Данный отдел создан для реализации этнонациональной политики в Закарпатской области. Вместе с Центром культур национальных меньшинств Закарпатия и общественными организациями национальных сообществ края отдел способствует решению имеющихся в межнациональной сфере вопросов, направленных на удовлетворение этнической, языковой и религиозной самобытности населения региона.

Ключевые слова: этнонациональная политика, отдел по делам национальностей Закарпатской ОДА, межнациональные отношения, национальные меньшинства, региональные программы.

The article analyses the role and place of state institutions in ensuring rights and freedom of national minorities, namely the activity of department on nationalities' affairs at Zakarpatska regional state administration. The named department was created to carry out the ethnic and national policy in Zakarpatska region. Together with the Center of cultures of national minorities of Zakarpattya and public organizations of local national communities the department helps solution of problems existing in inter-ethnic sphere and promotes ensuring ethnic, language and religious identity of region's population.

Key words: etnonacional'na policy, department on nationalities' affairs at Zakarpatska regional state administration, mizhnacional'ni relations, national minorities, regional programs.

© Г.І. Мелеганіч, 2012

Постановка проблеми. Конституційно-правовий статус національних меншин включає не лише основні права та обов'язки, а також гарантії реалізації цих прав. Організаційно-правовими гарантіями прав і свобод національних меншин є органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інші інститути держави. Пріоритетним завданням місцевих органів влади в цій сфері є зміцнення історично-традиційної атмосфери міжетнічної злагоди, толерантності співжиття та високого рівня взаєморозуміння між представниками різних національних груп, конкретне вирішення їх запитів щодо збереження своєї національної ідентичності. Закарпатська область є базовою у забезпеченні державної політики та соціальних гарантій представників національних меншин в Україні. Основні напрямки діяльності краю у цій сфері узагальнені як позитивний досвід роботи по реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод національних меншин і рекомендовані для практичного використання іншим регіонам [3, с.6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення прав національних меншин з часу проголошення незалежності в Україні досліджувалося неодноразово різними дослідниками. Проте ця проблема багатовекторна, і предметом вивчення можуть бути різні її аспекти. Про діяль-

ність органів влади у цій сфері на території Закарпаття дізнаємося в основному із документів Закарпатської облдержадміністрації [4; 5; 6; 7; 11; 12; 14; 15; 16] та повідомлень її працівників [2; 10; 13].

Мета дослідження. Основним завданням даного наукового пошуку є з'ясування значення діяльності державних органів влади в Україні щодо захисту прав етнополітичних меншин на прикладі Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації етнополітики в Закарпатській області створено відділ у справах національностей. Даний відділ є структурним підрозділом обласної державної адміністрації, підзвітний та підконтрольний голові облдержадміністрації, тому саме через його діяльність можна розглядати діяльність ОДА у цій сфері. Відділ у райдержадміністраціях та міськвиконкомах структурних підрозділів не має. У правовому полі керується основними нормативно-правовими документами держави, розпорядженнями голови обласної державної адміністрації, рішеннями обласної ради, а також Положенням про відділ у справах національностей обласної державної адміністрації (від 14.11.2005 року № 692).

Основними завданнями відділу у спра-

вах національностей облдержадміністрації є:

- реалізація державної політики у сфері між-національних відносин, сприяння консолідації та розвитку української нації, забезпечення прав національних меншин України;

- забезпечення дотримання законодавства стосовно національних меншин України та осіб, депортованих за національною ознакою, які повертаються в Україну;

- здійснення заходів щодо розселення та облаштування осіб, депортованих за національною ознакою, які повертаються в Україну, а також сприяння їх адаптації та інтеграції в українське суспільство;

- сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб та розвитку етнічної самобутності українців, які проживають за межами України, а також зміцненню їх зв'язків з Україною.

Відповідно до покладених завдань відділ систематично вивчає та аналізує тенденції етнонаціонального і етнокультурного розвитку на території області; сприяє гармонізації міжнаціональних відносин, збереженню і розвитку етнічної самобутності національних меншин України на території області і українців, які проживають за межами України; розробляє поточні та довгострокові прогнози в сфері міжнаціональних відносин на території області; сприяє діяльності громадських організацій, національно-культурних об'єднань національних меншин України та українців, які проживають за межами України, спрямованої на задоволення освітніх і національно-культурних потреб їх членів; сприяє розвитку національно-культурних традицій та національно-етнічних особливостей українського народу, задоволенню потреб національних меншин України та українців, які проживають за межами України, у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації; здійснює інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань [11, с.12-13].

Відділ у рамках повноважень сприяє виконанню протокольних рішень засідань: Змішаної Українсько-Угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин; Двосторонньої Українсько-Словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури; Змішаної Українсько-Румунської комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

З 2003 року, спочатку щоквартально, а пізніше раз на півріччя видається «Інформаційний бюлетень» відділу у справах національностей обласної держадміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття, в якому зосереджені матеріали з актуальних питань етнокультурних процесів в області, законодавчих і нормативних актів, рішень органів влади з питань міжнаціональних відносин, наукових досліджень у цих сферах, подається хроніка подій діяльності громадських організацій національних меншин [13, с. 39].

За кошти обласного бюджету видано ряд публікацій, таких як книга «Єдина родина» (2005), буклет «Багатонаціональне Закарпаття» (2008), довідник «Національно-культурні товариства Закарпаття» (2009) та інші. Майже щорічно проводяться

конференції, семінари, круглі столи із залученням активу етнонаціональних громад області.

Реалізація етнонаціональної політики є предметом громадського обговорення, а прозорість і відкритість стає атрибутом не лише демократичності суспільства, а й вагомим чинником впливу громадськості на прийняття і вироблення рішень та взятих зобов'язань. Відділ є координаційним центром для представників національних меншин, так званим «мостом» між ними та органами влади, що співпрацює з їх організаціями, аналізує проблеми і разом з іншими органами державного управління створює необхідні умови для задоволення соціально-економічних і духовних потреб національних меншин області [2, с. 5].

У 2005 році існування структурного підрозділу, що відповідав за міжнаціональні відносини, опинилося під загрозою. На виконання постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про управління (відділ) у справах національностей обласної державної адміністрації» від 26 травня 2004 р. № 696 та «Утворення органів міграційної служби в областях, містах Києві та Севастополі» від 27 травня 2004 року №700 з 1 січня 2005 року відділ у справах національностей та міграції облдержадміністрації ліквідовано і утворені: як самостійний структурний підрозділ – відділ у справах національностей (розпорядженням голови облдержадміністрації) та Закарпатське управління міграційної служби (наказом голови Держкомнацміграції).

У квітні 2005 року на виконання Указу Президента України від 3 квітня №593/2005 «Про вдосконалення структури місцевих державних адміністрацій» відділ у справах національностей було ліквідовано (розпорядження голови ОДА від 26.04.2005 № 250), оскільки функціонування такого підрозділу не передбачалося примірним переліком управлінь та відділів місцевих державних адміністрацій. Але зазначені дії керівництва держави викликали у представників національних громад серйозне занепокоєння. Вони почали надсилати численні звернення до Президента та Уряду з проханням не руйнувати структури, яка приносить тільки користь народам України [2, с. 6]. З огляду на занепокоєння меншин, а також враховуючи те, що на Закарпатті проживають представники понад 100 національностей, діє більше 50 обласних національно-культурних товариств, голова облдержадміністрації 13 червня 2005 року підписав розпорядження № 306 про утворення окремого структурного підрозділу облдержадміністрації – відділу у справах національностей та релігії.

Водночас, зважаючи на численні звернення представників національних меншин 19 липня 2005 року Президент України підписав доручення (1-1/713), згідно з яким головам обласних адміністрацій рекомендується зберегти у структурах адміністрацій відділи у справах національностей. 8 вересня 2005 року розпорядженням голови облдержадміністрації №470 відділ у справах національностей та релігії реорганізовано у відділ у справах національностей.

Функціонування окремих структурних підроз-

ділів, які повинні вирішувати питання міжнаціональних відносин, є важливим. Адже це не тільки питання міжнаціональних відносин, але й централізована система вирішення питань, які порушуються національними спільнотами. Чергова адміністративна трансформація, крім усього іншого, ймовірно могла б погіршити ситуацію у сфері міжнаціональних відносин. Національні громади мають надто специфічні труднощі, і тому в ситуації, коли їх представники будуть змушені звертатися одразу до декількох структур, оперативне вирішення питань може значно ускладнюватись і зволікатись.

Важливою складовою захисту прав національних меншин є їх безпосередня участь у процесі прийняття рішень. Для взаємодії з державними інституціями, забезпечення реалізації конституційного права на участь в управлінні державними справами в області створено громадську колегію, яка є дорадчим органом при голові облдержадміністрації. До складу громадської колегії було делеговано декількох представників національних спільнот. А в 2011 році до новоствореної Громадської ради при обласній державній адміністрації як постійно діючого колегіального виборного консультативно-дорадчого органу ввійшли лідери національно-культурних товариств, а саме: Адам Йосип – «Товариство ромів Закарпаття», Бобинець Микола – Закарпатська обласна громадська організація «Крайове товариство підкарпатських русинів», Лендел Василь – Закарпатське обласне об'єднання «Русинська Родина», Староста Микола – Закарпатська обласна громадська організація «Народна Рада Подкарпатской Руси».

З метою підвищення рівня етнокультурних потреб національних меншин, розвитку їх освіти в області реалізуються регіональні програми, зокрема: Програма «Центр культур національних меншин Закарпаття на 2011-2015 роки»; Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2011-2015 роки. [1]. До цього часу діяли аналогічні програми: Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007-2010 роки; Програма «Центр культур національних меншин Закарпаття на 2005-2010 роки»; Програма розвитку культури і мистецтва в області на 2008-2010 роки, заходи якої включали і розвиток культури та мистецтва національних меншин області; Програма підтримки засобів масової інформації, видань творів закарпатських авторів та розвитку галузі на 2010 рік, якою передбачено також підтримку видань мовами національних меншин; Регіональна програма співпраці із закордонними українцями та русинами на період до 2010 року. Крім того, в області діяли або діють Програма розвитку освіти Закарпаття на 2003-2012 роки (один із розділів Програми «Освіта національних меншин» має на меті створення належних умов для задоволення національно-культурних та мовних потреб представників національних меншин області.), Програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки. Щорічно приймається Програма підтримки засобів масової інформації,

видань творів закарпатських авторів та розвитку галузі.

При розробці програм враховано, з одного боку, основні міжнародні документи у сфері етнополітики, ратифіковані Україною, зокрема Рамкову конвенцію про захист національних меншин і Європейську хартію регіональних мов та мов національних меншин. А з іншого боку – реальні запити національно-етнічних громад, що проживають на території Закарпатської області. Для їх задоволення програмами передбачено виділення необхідних коштів, що дозволяють зокрема проводити масові заходи.

На прикладі виконання однієї з попередньо згаданих програм можна простежити особливості діяльності обласної влади в етнополітичній сфері.

З ініціативи голови постійної комісії Закарпатської обласної ради з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики І. Ороса проведено анкетування у вищих навчальних закладах області III-IV рівнів акредитації, за результатами якого підготовлено і розглянуто в 2006 році з участю керівників управлінь облдержадміністрації (освіти і науки, культури, відділу у справах національностей) питання: «Про виконання делегованих повноважень управліннями облдержадміністрації щодо забезпечення розвитку освіти, культури, національно-культурних традицій національних меншин у Закарпатській області». За наслідками розгляду ініційовано розробку регіональної Програми забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007-2010 роки, яка затверджена рішенням обласної ради від 17 травня 2007 року №290 [4]. Всього передбачене фінансування складало 4 млн. 251,5 тис. грн. Мета Програми – підвищення рівня задоволення етнокультурних потреб національних меншин краю, дальшого розвитку їх освіти, культури відповідного до основних положень Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області [16, арк. 2].

Програма передбачала реалізацію в області державної політики у сфері освіти та культури, духовних потреб національних меншин, розроблення науково адекватної методики навчання української мови учнів шкіл, вихованців дошкільних закладів з національними мовами навчання та виховання, а також програм, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій з курсу навчання державної мови. Програмою передбачалося також створення належних умов для всебічного задоволення освітніх, культурних, духовних потреб етнічних спільнот, їх творчої самореалізації, виховання поваги до народних звичаїв, традицій української нації та національних меншин; проведення модернізації навчально-матеріальної бази закладів освіти, культури; підтримка діяльності закладів освіти і культури недержавної форми власності тощо [1, с. 34].

З урахуванням цього, одним із пріоритетних завдань місцевих органів влади стало подальше зміцнення історично-традиційної атмосфери між-етнічної злагоди, толерантності співжиття та висо-

кого рівня взаєморозуміння між представниками різних національних груп, конкретне вирішення їх запитів щодо збереження своєї національної ідентичності. Деякі райони на виконання даної обласної цільової програми затвердили районні програми або відповідні накази про затвердження заходів, зокрема Міжгірська, Берегівська, Воловецька, Хустська райдержадміністрації. Виноградівська РДА (передбачене фінансування 330,1 тис. грн., але ні в 2008, ні в 2009, ні в 2010 році не виділялося) додала також питання охорони здоров'я національних меншин району.

Фінансування Програми передбачалося з місцевих і обласного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством. Кошти призначаються для відзначення національно-культурними товариствами національних та релігійних свят, проведення фестивалів, круглих столів, науково-практичних конференцій, семінарів, літературних вечорів, а також вшанування пам'яті видатних діячів національних культур, знаменних історичних подій тощо. Чимало цих заходів сприяє зростанню інтересу населення області до культурного життя національних меншин, їх звичаїв і традицій.

У 2007 році фінансування з обласного бюджету даної Програми не здійснювалося (запланований обсяг коштів на 2007 рік – 681,5 тис.), проте певні заходи відбувалися. Насамперед на виконання пункту 1 управліннями освіти райдержадміністрацій, міськвиконкомів за участі лідерів громадських організацій національних меншин області, педагогічною та батьківською громадськістю протягом другого півріччя 2007 року здійснено моніторинг стану задоволення освітньо-культурних потреб російсько-, румунсько-, угорсько-, словацькомовного населення області. Зокрема це здійснено в Тячівському, Ужгородському, Свалявському районах про що інформували відповідні районні управління освіти.

При управлінні освіти і науки облдержадміністрації створено дорадчий орган – Центр координації діяльності угорськомовних навчальних закладів. Його метою є консолідація і координація зусиль органів управління освітою, інституту післядипломної педагогічної освіти та підпорядкованих йому методичних служб, наукових центрів, редакції угорськомовних підручників «Світ» та національно-культурних товариств у справі поліпшення умов для здобуття угорською національною меншиною якісної освіти. Щорічно проводиться в три етапи обласна учнівська олімпіада з угорської, румунської, російської мов та літератур [12, арк. 1].

У рамках реалізації Програми, у зв'язку із необхідністю розширення навчально-матеріальної бази спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів №21 із словацькою та українською мовами навчання і поглибленим вивченням іноземних мов м. Ужгорода у 2008 році рішенням обласної ради додатково виділено 1 млн. гривень на підготовку будівлі колишньої ЗОШ I-III ступенів №4 м. Ужгорода з метою переведення в зазначене приміщення школи №21 та розміщення в ній Центру словацької культури [10, с. 57-58]. Для цієї ж мети

у бюджеті м. Ужгород було передбачено 250,0 тис. грн. (примітка: у вересні 2011 році спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів №21 із словацькою та українською мовами навчання і поглибленим вивченням іноземних мов м. Ужгорода перейшла до нового приміщення).

Щодо проблем фінансування реалізації згаданих програм, то вони характерні практично для всіх сфер, що фінансуються з державного бюджету. Це, в першу чергу, відсутність чітко визначених критеріїв ефективності використання коштів, які виділяються, відсутність індикаторів результативності, а також відсутність єдиного підходу до вирішення проблем, що повинні бути розв'язані. Тут йдеться про відірваність одне від одного різних програм і напрямків фінансування. Кожен розпорядник коштів займається фінансуванням окремих програм, які загалом спрямовані на вирішення одного і того ж спектра проблем.

Відтак існує високий ступінь ймовірності дублювання завдань, які виконуються різними розпорядниками. Очевидно, що від такої ситуації потерпає державна політика в цій галузі загалом. Частка місцевих бюджетів у загальній структурі «етнонаціональних» видатків теж досить значна. Це логічно, оскільки на місцях повинні точніше знати про потреби та особливості етнічних груп і спільнот. Поряд із цим існують певні проблеми з контролем за витрачанням коштів. Стає дуже проблематичним здійснення аналізу продуктивності коштів, які виділяються для вирішення національних проблем. Фактично така ситуація має своїм наслідком наявність широких можливостей для зловживань та нецільового використання бюджетних коштів [9, с. 162].

Із інформації про виконання плану роботи ОДА за 2010 рік можна говорити про кількісні показники. Основних організаційно-масових, ювілейних заходів проведення яких здійснювалося облдержадміністрацією або за її участі містять 21 позицію. За I квартал 2010 р. проведено Дні угорської культури, організовано фашіанговий бал закарпатських словаків, заходи, присвячені річниці національно-визвольної боротьби угорського народу 1848-1849 років [14, арк. 27-28]. У II кварталі цей перелік містить організацію обласного свята румунського народного мистецтва, свята російської культури «Пушкінські дні» [6, арк. 2]. В III кварталі було відзначено обласні фестивалі і свята ромського, угорського та словацького народного мистецтва [15, арк. 27-28]. В IV кварталі проведено ще 4 заходи – обласний фестиваль русинської культури, мітинг – реквієм у Свалявському меморіальному парку, вшанування пам'яті жертв голодомору, масових політичних репресій [5, арк. 18-19]. Загалом основних організаційно-масових, ювілейних заходів, проведення яких здійснюється облдержадміністрацією або за її участю в сфері державної етнополітики, налічується 10-12 щороку.

Роботу із захисту прав національних меншин, що проводиться в області, позитивно оцінили представники Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, які, перебуваючи на Закарпатті у серпні 2010 року, констатували, що

практика регулювання етнонаціональних процесів у регіоні формується відповідно до міжнародних норм та рекомендацій, викладених у Загальній декларації прав людини, Рамковій конвенції про захист національних меншин, Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, Гаазьких рекомендаціях з прав національних меншин, інших нормативно-правових документах [5, арк. 4].

Висновок. Підсумовуючи, можна сказати, що

Закарпатська ОДА, зокрема відділ у справах національностей облдержадміністрації, який відповідає за забезпечення і захист прав національних меншин, шляхом конструктивного діалогу з громадськими організаціями національних спільнот сприяють вирішенню наявних у міжетнічній сфері питань, спрямованих на задоволення етнічної, мовної та релігійної самобутності населення регіону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Відділ у справах національностей [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/497.htm>
2. Євчак Ю. Б. Етнонаціональна політика: історія, сучасність, передумови розвитку / Юдіта Берталонівна Євчак // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2006. – №11-12. – С. 4-10.
3. Забезпечення прав національних меншин у Закарпатській області у контексті дотримання положень Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2008. – №17. – С. 4-24.
4. Звіт про роботу Закарпатської обласної ради за період із квітня 2006 року по жовтень 2010 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної ради – Режим доступу: <http://zakarpat-rada.gov.ua/zakarpatska-oblasna-rada-v-sklikannya-pidsymki-chotiroh-z-polovinou-rokiv-diynosti/>
5. Інформація про виконання плану роботи ОДА за IV квартал 2010 року від 24.12.10 №369 // Внутрішній архів відділу у справах національностей. – Справа 01-07.(Плани роботи відділу). – Том 2., на 19 арк.
6. Інформація про виконання плану роботи ОДА за II квартал 2010 року від 24.06.10 №158// Внутрішній архів відділу у справах національностей. – Справа 01-07.(Плани роботи відділу). – Том 2, на 2 арк.
7. Інформація про виконання розпорядження голови облдержадміністрації від 13.04.2007 року №190 та рішення обласної ради від 17.05.2007 року №290 «Про Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007-2010 роки» від 18.02.2008 № 67/ Внутрішній архів відділу у справах національностей. – Справа 01-02 (Розпорядження, рішення облдержадміністрації, обласної ради), на 2 арк.
8. Міжнародні відносини в області // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2008. – №17. – С.25-37
9. Нижник О. Фінансово-економічне забезпечення заходів із реалізації державної етнонаціональної політики / Олена Нижник, Тетяна Кравець // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. / Під загальною редакцією Ю. Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 162-164.
10. Петришина Л.В. Про виконання положень Протоколу VII засідання Двосторонньої Українсько-Словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури / Любова Василівна Петришина // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2009. – №18. – С. 53-77.
11. Положення про відділ у справах національностей обласної державної адміністрації (затверджено Розпорядженням голови Закарпатської облдержадміністрації від 14.11.05 №692) // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2006. – №11-12. – С.11-15.
12. Про виконання обласної Програми забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007-2010 роки управлінням освіти і науки від 11.02 2008 № 01-18/308. // Внутрішній архів відділу у справах національностей. – Справа 01-02 (Розпорядження, рішення облдержадміністрації, обласної ради), на 3 арк.
13. Ревак С.С. Діяльність органів державної влади Закарпаття щодо забезпечення прав національних меншин /С.С. Ревак // Сучасна етнічна структура українського суспільства: теоретичні та практичні аспекти: збірник доповідей / Упор. Саган О.Н., Пилипенко Т.І. – К.: «Світ знань», 2008. – С. 37-43.
14. Розпорядження голови Закарпатської ОДА про план роботи ОДА на I квартал 2010 року від 23.12.09. - №696 // Внутрішній архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. – Справа 01-07.(Плани роботи відділу). – Том 2., на 28 арк.
15. Розпорядження голови Закарпатської ОДА про план роботи ОДА на III квартал 2010 року від 21.06.10. - №430 // Внутрішній архів відділу у справах національностей. – Справа 01-07.(Плани роботи відділу). – Том 2., на 28 арк.
16. Розпорядження голови облдержадміністрації від 13.04.2007 року №190 та рішення обласної ради від 17.05.2007 року №290 «Про Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007-2010 роки» від 18.02.2008 № 67 // Внутрішній архів відділу у справах національностей. – Справа 01-02 (Розпорядження, рішення облдержадміністрації, обласної ради), на 15 арк.